
Bruno Šagi, univ. bacc. hist.
Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
bruno.sagi2020@gmail.com

Primljeno/Received: 11. VI. 2024.
Prihvaćeno/Accepted: 1. VIII. 2024.
Rad ima dvije pozitivne recenzije
Pregledni rad
Review article
DOI: 10.47325/zj.7.8-9.18

UDK 338(497.5)(091)

EKONOMSKO-POLITIČKA MISAO RUDOLFA BIĆANIĆA U KONTEKSTU RAZVOJA KAPITALIZMA I PRISUTNOSTI KAPITALIZMA NA HRVATSKOM SELU

Sažetak: Rudolf Bićanić jedan je od najvećih hrvatskih intelektualaca u 20. stoljeću. Bio je ekonomist, pravnik, sociolog i političar, a u ovom je radu obrađen Bićanićev pogled na razvoj kapitalizma i njegovu prisutnost na hrvatskom selu do Drugoga svjetskog rata. Bićanić ne sintetizira svoj pogled prema kapitalizmu u jednom radu, već to radi u nekoliko knjiga. Dakle, cilj je ovoga rada „na jednom mjestu“ pokušati sintetizirati Bićanićevu misao o kapitalizmu na temelju njegovih djela. Također, u radu je odgovoreno na pitanje je li Bićanić bio kapitalist ili antikapitalist te predlaže li rješenja za poboljšanje života seljaka unutar kapitalističkog sustava. Bićanićeva djela koja su analizirana za potrebu ovoga rada su *Počeci kapitalizma u Hrvatskoj ekonomici i politici* i *Doba manufakture u Hrvatskoj i Slavoniji 1750-1860* kako bi se prikazao njegov stav o razvoju kapitalizma na hrvatskom selu u vrijeme vladara iz obitelji Habsburg, te radovi *Kako živi narod* i *Ekonomska podloga hrvatskog pitanja* kako bi se prikazala prisutnost kapitalizma na hrvatskom selu i njegove posljedice u vremenu kada je na vlasti bila obitelj Karadorđević.

Ključne riječi: Rudolf Bićanić, kapitalizam, ekonomska povijest, selo, seljaci, HSS

Uvod: Rudolf Bićanić i njegova prisutnost u historiografiji

Rudolf Bićanić (1905. - 1968.) bio je hrvatski intelektualac i političar. Njegovo djelovanje možemo primijetiti u nekoliko područja od kojih posebno treba istaknuti ekonomiju. Po struci je bio pravnik te je poslije Drugoga svjetskoga rata predavao na Pravnom fakultetu u Zagrebu. No s obzirom na činjenicu da je društvene procese promatrao u širini i njihovoj složenosti, prvenstveno ga možemo smatrati izrazito interdisciplinarnim stručnjakom. U međuratnome

političkom životu bio je istaknuti član Hrvatske seljačke stranke (HSS). Kao HSS-ovac, bio je jedan od osnivača Gospodarske sloge, glavne gospodarske stranačke organizacije, preko koje je osnovao Institut za proučavanje seljačkog i narodnog gospodarstva. Tijekom života, bio je i direktor Direkcije za vanjsku trgovinu te viceguverner Narodne banke Jugoslavije (u vrijeme ratne „izbjegličke Vlade“). Kao i u političkom djelovanju, u znanstvenom su djelovanju Bićanićevi interesi tematski bili vezani uz hrvatsko seljaštvo o kojem je ostavio mnoštvo djela.⁶⁵¹

Teme vezane uz misao i djelovanje Rudolfa Bićanića u hrvatskoj su historiografiji detaljno obrađivali Željko Karaula i Ivica Šute. Na inozemnoj su mu razini najviše pažnje posvetili Isao Koshimura i Mladen Medved. O životu i djelovanju Rudolfa Bićanića najviše je pisao Željko Karaula, poznat po Bićanićevoj biografiji pod naslovom *Rudolf Bićanić: intelektualac, ideolog, antifašist, ekonomist – Prilozi za biografiju*. Ivica Šute o Bićaniću je pisao u djelu *Slogom slobodi! Gospodarska sloga 1935. - 1941.*, najviše u kontekstu političke misli Rudolfa Bićanića vezane uz djelovanje Gospodarske sloge kao stranačke organizacije. Isao Koshimura o Bićaniću je pisao u radu *Analiza socioekonomskih djela Rudolfa Bićanića iz perspektive globalne povijesti*, u kojem je analizirao njegova djela i stavio ga u globalni kontekst kompariravši ga s agrarnim intelektualcima iz drugih država. Mladen Medved je u radu *Between Nation-State and the World-System: Rudolf Bićanić on the Transition to Capitalism in Croatia* kritizirao Bićanićevu koncepciju prijelaza iz feudalizma u kapitalizam. Nažalost, do sada je nedostajao rad koji bi sintetizirao Bićanićeve ekonomske misli o kapitalizmu na selu, no ovim radom nastojat ću to promijeniti.

Razvoj kapitalizma na hrvatskom selu – Hrvatska pod Habsburgovcima

Kapitalizam je jedna od najčešćih tema kada su u pitanju Bićanićeva djela. Njegovo razmišljanje o razvoju kapitalizma možemo pratiti u djelima *Počeci kapitalizma u Hrvatskoj ekonomici i politici* i *Doba manufakture u Hrvatskoj i Slavoniji 1750 – 1860* koje, kronološki gledano, obrađuju razdoblje prodora kapitalizma u hrvatske krajeve te time i na selo. Ovo prijelazno razdoblje na prostoru Hrvatske općenito je prema Bićanićevim knjigama kritički analizirao Mladen Medved u radu *Rudolf Bićanić on the Transition to Capitalism in Croatia* u kojem je, između ostalog, istaknuo da Bićanić prevelik naglasak stavlja na „vanjski faktor“ nerazvijeno-

⁶⁵¹ Vidi djela: Željko KARAULA, *Rudolf Bićanić: intelektualac, ideolog, antifašist, ekonomist – Prilozi za biografiju*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Zavod za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru, Zagreb-Bjelovar, 2018., Ivica ŠUTE, *Slogom slobodi! Gospodarska sloga 1935 – 1941*, Srednja Europa, Zagreb, 2010., Isao KOSHIMURA, *Analiza socioekonomskih djela Rudolfa Bićanića iz perspektive globalne povijesti*, *Zbornik Janković*, br. 5-6., 2021. str. 304-328., Mladen MEDVED, *Between Nation-State and the World-System: Rudolf Bićanić on the Transition to Capitalism in Croatia*, *Zbornik Drage Roksandića*, FF press: Zagreb, 2019., str. 1021-1037.

sti i utjecaje „većih krajeva“ u Monarhiji, kao što je Austrija, dok zanemaruje faktore kao što su odnosi društvenog vlasništva.⁶⁵² Medved u svojem radu naglasak stavlja na marksistički pristup Rudolfa Bičanića, iako spominje da je Bičanić bio HSS-ovac, ali utjecaj ideologije agrarizma kakvu je HSS zastupao na žalost ne zauzima važnije mjesto ideološke analize Bičanićevih djela u Medvedovom radu. Samim time, Bičanićeva izvorna političko-ekonomska misao nema mjesto za koje bismo očekivali da će ga dobiti u ovakvom radu.

1. Počeci kapitalizma u Hrvatskoj ekonomici i politici (1952.)

Djelo *Počeci kapitalizma u Hrvatskoj ekonomici i politici* podijeljeno je na pet poglavlja od kojih ćemo ovdje istaknuti dva poglavlja koja se konkretnije tiču sela. U poglavlju *Začeci kapitalističkih odnosa u hrvatsko-slovenskoj seljačkoj buni godine 1573.* autor uočava prve elemente kapitalizma i klasnu borbu koja se očituje u seljačkim bunama protiv „gospode“. Tako obrađuje Seljačku bunu iz 1573. koja je bila uperena prvenstveno protiv feudalne eksploatacije, ali je Bičanić uočio i njezina građansko-kapitalistička obilježja.⁶⁵³ Građani iz nekoliko mjesta (Brežice, Krško, Sevnica) pomagali su seljačkim vojskama osiguravajući im hranu, vino, barut i prijevoz. Osim toga, analizirajući sastav vodstva bune, Bičanić uočava klasne razlike među pobunjenicima. Tako su se bunili i bogatiji i siromašniji seljaci (kmetovi) pa čak i plemići i obrtnici pri čemu autor uočava heterogenost ciljeva te zaključuje da je interes vođa pobune bio i trgovački i obrtnički, a ne samo kmetški. Također, građansko-kapitalističke elemente Bičanić uočava i u, između ostalog, sljedećim akcijama i namjerama pobunjenika: želja da se uspostavi carska vlada u Zagrebu, otpor prema privilegiranoj gospodi, akcije za ukidanje nameta, mitnice i daća, ukidanje podavanja, ukidanje carina, a Bičanić uočava i zahtjeve za slobodnom trgovinom bez zapreka, što bi značilo da su tadašnji pobunjenici bili znatno „ispred svog vremena“.⁶⁵⁴

Oslobođenje kmetova u Hrvatskoj godine 1848. poglavlje je koje obrađuje kraj feudalizma u Hrvatskoj. Autor piše i o položaju plemstva i kmetova u procesu propadanja feudalizma, no ovdje ćemo se dotaknuti samo hrvatskog položaja i položaja plemstva s obzirom da je seljaštvo (kmetovi) detaljnije obrađeno u djelu *Doba manufakture u Hrvatskoj i Slavoniji 1750 – 1860.* U poglavlju *Oslobođenje kmetova u Hrvatskoj godine 1848.* Bičanić začetke kapitalizma na hrvatskom prostoru ponovno datira u 16. stoljeće tijekom kojega su se intenzivnije razvijali trgovina

⁶⁵² Mladen MEDVED, *Between Nation-State and the World-System: Rudolf Bičanić on the Transition to Capitalism in Croatia*, *Zbornik Drage Roksandića*, FF press: Zagreb, 2019., str. 1021-1022.

⁶⁵³ Rudolf BIČANIĆ, *Počeci kapitalizma u Hrvatskoj ekonomici i politici*, Školska knjiga, Zagreb, 1952., str. 10-11.

⁶⁵⁴ Isto, str. 11-21.

i kapitalistički elementi. Tri stoljeća kasnije kapitalistički će sustav u Hrvatskoj prevladati. U 19. stoljeću, a posebno u prvoj polovici toga stoljeća, ekonomska je situacija u Hrvatskoj bila izrazito izazovna. U vrijeme Napoleonskih ratova, granica na Savi na određeno je vrijeme paralizirala razvoj trgovine. Za Hrvatsku je problematična bila i kriza koja je uslijedila u godinama poslije Napoleonovog pada. Pasivni su krajevi bili u teškom položaju zato što je njihovo (hrvatsko) žito dobilo konkurenciju u podunavskom žitu koje je prodiralo prema moru kako bi se uključilo na šire tržište. Sve ovo dodatno je komplicirala činjenica da su Hrvatska i Ugarska od strane austrijskih vlasti, prema Bićaniću, praktički bile svedene na razinu „kolonije“ kako bi se osigurao monopol austrijske i češke industrije, a postojali su i problemi unutarnjih carina i velikih daća na hrvatske i ugarske proizvode.⁶⁵⁵ Godine 1848. dolazi do ukidanja kmetstva, što je kapitalizmu u potpunosti otvorilo put. Jedan od prvih znakova kapitalizma u devetnaestostoljetnoj Hrvatskoj svakako je ležao u promijenjenom položaju plemstva koje je sve više orijentirano na poslovne pothvate. Tako Bićanić primjećuje veće sudjelovanje plemstva u trgovini i izgradnji tvornica i manufaktura. Na taj način jedan dio plemstva postaje kapitalistički, a drugi dio plemstva propada u novim kapitalističkim okolnostima.⁶⁵⁶

2. Doba manufakture u Hrvatskoj i Slavoniji 1750 – 1860 (1951.)

Djelo *Doba manufakture u Hrvatskoj i Slavoniji 1750 – 1860* analiza je ekonomskog stanja Hrvatske i Slavonije tijekom razdoblja kojeg Bićanić naziva „dobom manufakture“ u kojem manufaktura prevladava kao glavni oblik kapitalističke proizvodnje. Kronološki gledano, ovo djelo obrađuje prijelaz iz feudalizma u kapitalizam, od polovice 18. stoljeća do početka druge polovice 19. stoljeća. Bićanić manufakturu definira kao prijelaz iz radionice i kućne prerade u industrijsku proizvodnju. Manufakturnu proizvodnju karakterizira ručni rad radnika, a posao u njoj organizira poduzetnik za čiji profit rade radnici. Dakle, nju razvija kapitalistički način proizvodnje. Od industrijske tvornice, manufaktura se razlikuje po tome što nema velike radne strojeve i snažan parni pogon.⁶⁵⁷

Prema Bićaniću, feudalizam je počeo propadati još u 17. stoljeću.⁶⁵⁸ U vrijeme kada se manufaktura pojavila, u društvu su postojali feudalizam (koji je propadao), kmetski rad, povezanost majstora s feudalnim imanjima itd.⁶⁵⁹ U poljoprivredni je sustav manufaktura ušla

⁶⁵⁵ Isto, str. 66-73.

⁶⁵⁶ Isto, str. 79-80.

⁶⁵⁷ Rudolf BIĆANIĆ, *Doba manufakture u Hrvatskoj i Slavoniji 1750 – 1860*, Izdavački zavod Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1951., str. 1-4.

⁶⁵⁸ Isto, str. 1.

⁶⁵⁹ Isto, str. 85.

urbarima Marije Terezije s najamljivanjem i plaćanjem kmetova kao svojim glavnim obilježjem. No prosvjećeni je apsolutizam kao način upravljanja namjerno kočio razvoj Hrvatske favoriziranjem nekih drugih dijelova Monarhije, npr. favoriziranjem Austrije.⁶⁶⁰ Ipak, u „doba manufakture“ jačaju hrvatske veze sa svjetskim tržištem. Pri tome je, na samom kraju „doba manufakture“, u liberalizaciji odnosa značajnu ulogu imao carski patent iz 1859. godine kojim su ukinuti cehovi i uvedena je sloboda obrta.⁶⁶¹

Bićanić piše o sljedećim manufakturama: šumarstvo, rudarstvo, brodogradnja, građevna industrija, tekstil (svilarstvo), kožarstvo, prehrambena manufaktura, duhanska manufaktura, kemijske prerade i proizvodnja stakla i keramike.⁶⁶² S obzirom na različitost manufaktura, zabilježeno je postojanje različitih poduzeća od kojih su prema brojnosti dominirala drvena poduzeća. Ona su bila fokusirana na izvoz, dok su se domaće potrebe zadovoljavale radom kmetova.⁶⁶³ Najslabija manufaktura bila je vezana uz proizvodnju odjeće i obuće. Za to su postojali različiti razlozi, od kojih su neki: proizvodnja kod stanovnika za vlastite potrebe, kupovanje proizvoda iz inozemstva, sprječavanje razvoja takvih manufaktura od strane bečkih vlasti (favoriziranje takve proizvodnje u Austriji i Češkoj), nedostatak radne snage, slaba plaćenost radnika u tekstilnoj industriji itd.⁶⁶⁴ Kao veliko hrvatsko središte manufakture, Bićanić ističe Rijeku u kojoj je bila snažna brodogradnja, proizvodnja šećera i mlinarstvo,⁶⁶⁵ a Rijeka je bila i prvi hrvatski grad u kojem je u pogon pušten parni stroj (1835. godine).⁶⁶⁶

Kapitalističke poduzetnike Bićanić dijeli na nekoliko kategorija i najprije navodi privilegirane trgovačke kompanije koje počinju propadati još u razdoblju merkantilizma.⁶⁶⁷ Važno mjesto daje plemstvu, tj. feudalnoj gospodi koji su se prilagođavali modernizaciji pa su postajali „biznismeni“.⁶⁶⁸ Kao kapitalističke poduzetnike Bićanić je vidio i neke seljake: „O seljacima, koji postaju kapitalistički poduzetnici, možemo govoriti samo, kad se radi o njima kao vođama radničkih družina, naročito drvodjela i kamenara. Većinom seljaci najprije akumuliraju kapital spekulativnom trgovinom. Kao trgovci, lađari, kirijaši, stočni trgovci, prekupci i. t. d.“⁶⁶⁹ Događaj koji je seljacima znatno olakšao poziciju, ukidanje je kmetstva 1848. godine

⁶⁶⁰ Isto, str. 5-9.

⁶⁶¹ Isto, str. 77.

⁶⁶² Isto, str. 85-86.

⁶⁶³ Isto, str. 169-170.

⁶⁶⁴ Isto, str. 142-143.

⁶⁶⁵ Isto, str. 180.

⁶⁶⁶ Isto, str. 213.

⁶⁶⁷ Isto, str. 234-236.

⁶⁶⁸ Isto, str. 246-249.

⁶⁶⁹ Isto, str. 255.

kada se rad oslobodio feudalnog pritiska i kada kmetovi postaju radnici. Bićanić ovaj proces problematizira naglašavajući težak položaj seljaka prilikom proleterizacije kada zbog težine života i odlaska iz rodnog kraja u potrazi za poslom mnogi seljaci prekidaju svoju vezu sa selom, u koje se ponekad vrate tek kada su stari.⁶⁷⁰ Također, Bićanić u navedenom djelu ističe rodne razlike pri obavljanju posla i posebno naglašava ulogu te položaj rada djece i žena, npr. piše da su žene plaćane manje od muškaraca.⁶⁷¹

Važan dio knjige zauzima analiza položaja Hrvatske u odnosu prema Austriji i Ugarskoj. Pri ekonomskoj analizi Bićanić ističe da se Austrija prema Hrvatskoj i Ugarskoj odnosila kao prema „kolonijalnim zemljama“ čiji je razvoj kočen. Što se kapitala tiče, u Hrvatskoj je dominirao trgovački kapital, a industrijska je revolucija kasnila u odnosu na Austriju i Ugarsku.⁶⁷² Hrvatski je izvoz uglavnom bio fokusiran na Austriju. Jednako tako, hrvatski je uvoz isto bio fokusiran na Austriju. S druge strane, hrvatski odnosi s Ugarskom bili su složeni zbog ideja ugarskog ekspanzionizma, ali razlog spomenutog hrvatskog vezanja uz Austriju ležao je i u činjenici da je austrijski kapital bio jači od ugarskog.⁶⁷³ Bitan događaj za liberalizaciju svih ovih odnosa i daljnji razvoj krajeva države bilo je carevo ukidanje carinske granice prema Ugarskoj i Hrvatskoj 1850. godine.⁶⁷⁴

Važan dio knjige *Doba manufakture u Hrvatskoj i Slavoniji 1750 – 1860* zauzima i Bićanićevo pisanje o stanju na selu prilikom svih spomenutih promjena i procesa. Tijekom „doba manufakture“ većinu su stanovništva činili seljaci. Sve potrebno za život proizvodili su u obliku kućne proizvodnje (hranu, odjeću itd.). Standard života na tadašnjem selu nije bio visok, a stanovništvo je mučila i eksploatacija koja se događala. Autor u ovom dijelu knjige piše i o rodnim odnosima koji su se mogli vidjeti kroz podjelu posla, iako egzemplificira da podjela posla nije bila ista u cijeloj Hrvatskoj, npr. u Zagorju je bilo muškaraca koji su tkali (tkanje je u nekim krajevima smatrano ženskim poslom), dok su u Primorju i žene radile neke teže poslove kakve bi u drugim krajevima radili muškarci. Jedan od središnjih dijelova seoskog mentaliteta bila je svijest o selu kao kolektivu, primjerice gradnja kuća bila je zajednički posao ljudi u selu, a postojali su i zajednički mlinovi, zajedničke kovačnice, zajednički čamci i ribarski alat (korištenje zajedničke imovine bilo je prema dogovoru). Prva polovica 19. stoljeća na selo je donijela odvajanje obrta od poljodjelstva, tj. specijalizaciju seljaka. Seljaci su tako za svoje usluge primali nagrade, a dobar se glas o kvalitetnom radu mogao proširiti pa je došlo do boljeg položaja onih koji rade kvalitetnije. Seljaci su ubrzo od proizvođača postajali obrtnici,

⁶⁷⁰ Isto, str. 269-272.

⁶⁷¹ Isto, str. 299-300.

⁶⁷² Isto, str. 343.

⁶⁷³ Isto, str. 351-352.

⁶⁷⁴ Isto, str. 334.

ali bilo je malo onih profesionalnih zato što su mnogi bili vezani uz polje. Ipak, u razdoblju feudalizma manufaktura se pokazala kao način proizvodnje koji je bio u interesu gospode jer je donosio prihode.⁶⁷⁵ U 19. stoljeću dogodila se kasnije i proleterizacija o kojoj je već pisano u ovome radu.

Ova Bićanićeva knjiga imala je problema s objavom. Doživjela je kritike zbog: mišljenja da je periodizacija netočna, mišljenja kritičara da u Hrvatskoj nije postojalo „doba manufakture“, mišljenja da je Rijeka neispravno povezana s gospodarstvom Hrvatske, mišljenja da djelo sadrži netočnosti u prikazu povijesti itd. Treba naglasiti da su kritike upućene od strane osoba na funkcijama u socijalističkoj državi (Jugoslaviji) koja je imala vlastitu interpretaciju povijesti. Treba imati na umu i činjenicu da Rudolf Bićanić sa svojom HSS-ovskom političkom pozadinom nije bio osoba koja bi vladajućim komunistima bila ideološki srodna. Stoga je ovo djelo jedno od onih koja nam svjedoče o poziciji znanosti u propalim nedemokratskim državama, tj. o odnosu komunista prema znanosti.

Kapitalizam na hrvatskom selu – Hrvatska pod Karađorđevićima

Hrvatska 1918. godine ulazi u sastav jugoslavenske države sa srpskom kraljevskom dinastijom Karađorđevića na čelu te države. Bićanić je Kraljevinu Jugoslaviju analizirao u nekoliko djela. U djelu *Pogled iz svjetske perspektive i naša ekonomska orijentacija* (1939.), Jugoslaviju je kategorizirao kao polukapitalističku državu koja je razvojno bliska agrarnim (ispodprosječnim) državama Europe.⁶⁷⁶ U ovome djelu vidimo da Bićanić nije bio sklon davanju podrške izvršenju izazova koje traži kapitalizam zato što bi to štetilo hrvatskom selu pa vrijedi prenijeti njegov oprezan antikapitalistički stav: „(...) koliko je raznolik, zamršen i suprotnih tendencija taj ekonomski napredak u pravcu kapitalizma. On donosi sa sobom sve historičke bolesti kapitalističkoga poretka. U tom raznolikom i zamršenom sklopu raznih tendencija, koje se međusobno sukobljavaju, podupiru i poništavaju, kolike li postoje mogućnosti za napetosti, krize, slomove...“⁶⁷⁷ Osim toga, Bićanić je u djelu istaknuo da bi se sektori gospodarstva trebali prilagoditi seljačkom gospodarstvu i raditi u smjeru poboljšanja položaja stanovništva koje se bavi poljoprivredom.⁶⁷⁸ Ovakvi stavovi itekako se nastavljaju na ono o čemu Bićanić piše u djelima *Ekonomska podloga hrvatskog pitanja* i *Kako živi narod*, u kojima prikazuje težak položaj Hrvata u državi i kapitalizmu.

⁶⁷⁵ Isto, str. 21-37.

⁶⁷⁶ KOSHIMURA, Analiza socioekonomskih djela Rudolfa Bićanića iz perspektive globalne povijesti, *Zbornik Janković*, br. 5-6, 2021., str. 314.

⁶⁷⁷ Isto, str. 315.

⁶⁷⁸ Isto, str. 316.

1. Ekonomska podloga hrvatskog pitanja (1938.)

Knjigu *Ekonomska podloga hrvatskog pitanja* izdao je Vladko Maček, predsjednik HSS-a. Ona tematizira „sukob civilizacija“ između Hrvata i Srba u jugoslavenskoj državi. Osim toga, knjiga je prvenstveno velika analiza u kojoj su istaknuti brojni problemi: „Cilj je ove knjige, da iznese sakupljeni materijal o ekonomskoj podlozi hrvatskog pitanja, t. j. o onim ekonomskim činjenicama i postupcima državne ekonomske i financijske politike, koji su razlog političkog nezadovoljstva Hrvata s današnjom državnom organizacijom.“⁶⁷⁹ Jugoslavija, prema Bićaniću, nije homogena država Jugoslavena, već je heterogena zbog mnogih naroda u njoj (Hrvati, Srbi itd.), ali njezinu heterogenost nije ocrtavala etnička slika vladajućih struktura s obzirom na hegemonistički državni proračun i činjenicu da su vladajuće funkcije zauzimali Srbi.⁶⁸⁰ To je vidljivo i iz sljedeće rečenice: „Država u konkretnom slučaju znači one, koji vladaju državom. A to je oligarhija srbijanske birokracije i sloja kapitalista, koji eksploatiraju državu za svoje privatne interese.“⁶⁸¹ Početnu točku razlike u razvoju dijelova jugoslavenske države, Bićanić pronalazi u razlici stupnja razvoja Hrvatske i Srbije u trenutku kada su ulazile u zajedničku državu. Hrvatska je bila razvijenija država koja je prije spajanja u jugoslavensku državu bila dio srednjoeuropske Austro-Ugarske Monarhije. Srbija je takvo činjenično stanje, kao slabije razvijen dio jugoslavenske države, izrazito iskorištavala, što Bićanić u ovoj knjizi i dokazuje.⁶⁸² Primjerice, Beograd se intenzivno razvijao i u njega se ulagalo mnogo, dok su prometne potrebe ruralnih krajeva bile ignorirane.⁶⁸³

2. Kako živi narod (1936.)

Kako bi napisao djelo *Kako živi narod*, Bićanić je putovao po pasivnim krajevima (Lika, Hrvatsko primorje, zapadna Bosna, Hercegovina, Dalmatinska zagora), koji su ujedno i glavna tema djela: „Prokrstaro sam s jeseni 1935. godine upravo one krajeve, u kojima je život najteži. Prošao sam od Banja Luke do Mostara, pa od Mostara do Splita i blizu Drniša. Išao sam i u najzabitnija sela i govorio s ljudima, koji žive, - kao u medvjedjem brlogu. Pravio sam anketu o gospodarskoj krizi na selu, a osobito u pasivnim krajevima.“⁶⁸⁴

⁶⁷⁹ Rudolf BIĆANIĆ, *Ekonomska podloga hrvatskog pitanja*, Dom i svijet, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2004., str. 37.

⁶⁸⁰ Isto, str. 40-45.

⁶⁸¹ Isto, str. 228.

⁶⁸² Isto, str. 61-65.

⁶⁸³ Isto, str. 139.

⁶⁸⁴ Rudolf BIĆANIĆ, *Kako živi narod*, Tisak „Tipografija“ D. D., Zagreb, 1936., str. 7-8.

Stalna opasnost u pasivnim krajevima bila je glad. Upravo je to jedan od razloga teške prilagodbe na kapitalizam jer seljak fokus ne stavlja toliko na tržište koliko na preživljavanje.⁶⁸⁵ Uz to, seljaci su često na različite načine bili iskorištavani od strane trgovaca, ali potpuno rješenje nisu mogle biti ni zadruga zato što je, kako kaže Bićanić, problem u kapitalizmu: „Kao lijek protiv toga izrabljivanja preporučuju mnogi mljekarske i sirarske zadruge. Onda će, vele, moći seljak da prodaje pod povoljnijim uvjetima i problem je riješen. Da, s gledišta trgovačkog kapitalizma, u individualno-kapitalističkoj ili zadružno-kapitalističkoj formi. Ali ne s gledišta životnog gospodarstva samoga seljaka. Posljedica te uvećane tržinosti je, da se seljak lišio posljednjeg začina svojoj svakodnevnoj puri. Nema više ni mlijeka za djecu, a niti sira za zimu. Kvalitet je seljačke hrane znatno spao, otkako bijeli smok ide u sirarne. Sve odnese ‘tržište’ za novac, a novac opet odnese ‘tržište’, a da pri tome trgovanju seljak za istu svotu novca dobiva sve manje proizvoda za podmirenje svojih potreba. Doista, sa stanovišta tržišta i trgovačkog kapitalizma se seljačko pitanje riješiti ne može.”⁶⁸⁶ Osim gladi, problem pasivnih krajeva ležao je u nedostatku vode. Kako bi skupili vodu, seljaci su ponekad satima morali pješčiti do izvora vode (na prostoru Duvanjskog polja i po šest sati). Zbog toga je stoka ponekad danima bila bez vode, a problem je na selu bila i nehigijena. Razdoblja *s više vode*, zbog padalina, donosila su i poplave, a one opet nisu bile dobre jer su mogle uništiti usjeve.⁶⁸⁷

Loša uređenost katastra bila je veliki problem u Bosni i Hercegovini pa su tamošnji seljaci, primjerice, plaćali poreze više nego što zemljište vrijedi. Također, kada su radili na zemljama bogatih, žalili su se da dobivaju manje iznose nego prije, a nisu ni dobivali hranu kao nekad: „Zato vele seljaci: oslobodili smo se dobrih begova, a došli smo pod još gore, trgovce i banke.”⁶⁸⁸ Siromašni su na selima ipak uspjeli dobiti pomoć preko žitnih zadruga. Veliki problem na selu bio je nedostatak individualizma pa su seljaci jedni drugima međusobno pomagali kako bi napravili sve gospodarske poslove.⁶⁸⁹ Na selima je prijelaz u kapitalizam bio vrlo nagli proces koji je rezultirao razmišljanjem ljudi da je novac najvažniji. Zemlju su najčešće prodavali siromašni seljaci kako bi zaradili novac, a najčešći kupci bili su trgovci. Općenito je mnogo seljaka željelo prodati zemlju kako bi se riješili financijskog pritiska u obliku poreza i dugova.⁶⁹⁰ Dakle, kapitalizam je seljacima stvorio potpuno novi svijet za život. O tržištu kao sastavnom dijelu kapitalističkog sustava Bićanić misli sljedeće: „Ključ za razumijevanje seljačkog gospodarstva u doba kapitalizma je tržište. Preko tržišta robe, novca i radne snage zahvaća

⁶⁸⁵ Isto, str. 8-11.

⁶⁸⁶ Isto, str. 38.

⁶⁸⁷ Isto, str. 13-15.

⁶⁸⁸ Isto, str. 19.

⁶⁸⁹ Isto, str. 20-24.

⁶⁹⁰ Isto, str. 28-33.

kapital u gospodarske odnose na selu, i podvrgava sebi seljačko gospodarstvo. Preko tržišta dolazi seljački život pod vlast novca sa svim njegovim posljedicama: izrabljivanjem seljaka, krizama, osiromašenjem seljaštva, koje dovodi do gubitka krova nad glavom itd.”⁶⁹¹

Rudolf Bićanić u ovom djelu nudi i rješenja kako bi se olakšao život u pasivnim krajevima. Evo nekoliko primjera. Oko 40% uvoza u državi zauzimaio je uvoz tekstila.⁶⁹² Takvo stanje zasigurno ima i svoje povijesne korijene u činjenici da se tijekom „doba manufakture“ proizvodnja tekstila nije razvijala. U pasivnim su krajevima seljaci uglavnom sami proizvodili odjeću.⁶⁹³ Općenito gledajući, tržište je bilo neorganizirano pa Bićanić stoga predlaže da se odijela od vune iz pasivnih krajeva prodaju u aktivne krajeve zbog postojanja proizvodnog i trgovačkog potencijala. Takvo bi širenje gospodarskog kontakta između Dalmacije, Hercegovine i Like, s jedne strane, i Hrvatske, Slavonije i Vojvodine, s druge strane, spasilo seljake i odmaklo ih od „klasičnog“ tržišta. Bićanić zato predlaže organiziranje seljaka u zadruge, od proizvodnje do trgovine, a predviđena je i moguća razmjena, npr. u smjeru „odijelo za žito“.⁶⁹⁴ U djelu Bićanić čitateljima daje i direktne savjete kako se spasiti od tržišta: „Prije svega, kao prvi korak samoobrane, koji se nameće sam od sebe: Kupuj što manje, kako ne bi trebao prodavati u bescijenu i ono što ti je potrebno za život. Prilagodi svoje gospodarstvo i svoj život svojim gospodarskim snagama, i nastoj da što više proizvedeš sam od onoga što ti treba za život. Nemoj kupovati skupo da ne moraš prodavati jeftino. Ukratko najprije treba prekinuti lanac, koji veže seljaka o kapitalističko tržište, a poslije toga će doći druge mjere. U protivnom slučaju će padati sve dalje pod vlast i ropstvo kapitala – a to znači, da će sve više siromašiti i sve teže živjeti.”⁶⁹⁵

Mjesta na koja su seljaci išli prodavati svoje proizvode bila su sajmovi u gradovima. Putovanja do njih bila su duga (čak ponekad i po nekoliko dana) i naporna, a tamošnje tržište malo. Zarada je također bila mala. Posebno su teški bili visoki nameti (gradski posredni porezi) koje su seljaci morali plaćati u gradu.⁶⁹⁶ Seljak pri tome nije imao puno izbora s obzirom da je tražio zaradu kako bi si olakšao težak život: „Seljak plaća, koliko traže od njega, a prima koliko mu daju. To jest, on prodaje svoje proizvode po cijeni što je dobije.”⁶⁹⁷ Bićanić otkriva kakav bi model upravljanja prema njemu bio najbolji za seljake u državi: „Isto je tako i s našim narodnim gospodarstvom. I naš izvoz seljačkih proizvoda, u doba kad se čitav narod slabo hrani ne predstavlja izvoz suviška i obilja, nego izvoz nužde i gladi vlastitog naroda! Onih 10 posto od

⁶⁹¹ Isto, str. 39.

⁶⁹² Isto, str. 49.

⁶⁹³ Isto, str. 43.

⁶⁹⁴ Isto, str. 51-54.

⁶⁹⁵ Isto, str. 42.

⁶⁹⁶ Isto, str. 60-67.

⁶⁹⁷ Isto, str. 68.

ukupne proizvodnje pšenice, koje izvozimo, zadaje nam toliko brige, a košta milijune. Zar ih mi ne bi mogli potrošiti u vlastitoj zemlji? Bi, kad bi sirotinja mogla da kupi više kruha. Zato jedini naš pravi put gospodarske politike mora biti: smišljeno i razumno upravljanje narodnog gospodarstva na dobro i u pravcu podmirenja potreba najveće većine našeg vlastitog naroda. A to se drugim riječima zove seljačka autarkija.”⁶⁹⁸

U kapitalističkim uvjetima kakvi su bili međuratna realnost, ljudi su se slabo hranili i tri četvrtine Hrvata nije imalo krevet. Financije je ljudima često oduzimalo poštivanje narodnih običaja. Treba ukazati da je selo bilo kolektiv koji je pojedince „pratio“ i „kontrolirao“ u onome što rade, a skretati sa smjera poštivanja običaja nije bilo popularno. Takvu situaciju uspjela je svojim djelovanjem ublažiti Gospodarska sloga. Jednako tako, Bičanić primjećuje da je na selu previše luksuza s obzirom na uvjete života te u djelu kritizira seljake koji svojim ponašanjem oponašaju gospodu.⁶⁹⁹ Bičanić se i po ovom pitanju direktno obratio čitatelju: „Uvaženi patriota! Kad navečer legnete u svoj bijeli, čisti, svježi krevet, onda se sjetite, da tri četvrtine članova Vašega naroda nema uopće kreveta. Vaša večernja molitva neka bude, da bi se blagostanje Vašega naroda podiglo barem toliko, da bi svaki Hrvat imao svoj krevet. I prije nego zaspite, ispitajte svoju savjest, što ste toga dana učinili, da bi čitavom svome narodu omogućili taj minimum udobnosti, koji Vi sami uživete.”⁷⁰⁰

Umjesto zaključka: Kratka sinteza glavnih Bičanićevih misli o kapitalizmu na hrvatskom selu

Rudolf Bičanić primijetio je da je Hrvatska bila namjerno ekonomski zanemarena te potlačena od strane Habsburške Monarhije, odnosno Austro-Ugarske Monarhije i od Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno Kraljevine Jugoslavije. Prve tragove kapitalizma Bičanić je datirao u 16. stoljeće kada su pobunjenici u vrijeme neuspješne Seljačke bune 1573. imali zahtjeve za slobodnijim tržištem. Kasnije kapitalistički odnosi jačaju u „dobu manufakture“ da bi kapitalizam pobijedio feudalizam ukidanjem kmetstva 1848. i daljnjim razvojem kapitalističkih odnosa od druge polovice 19. stoljeća. Slaba ulaganja i spor proces uvođenja kapitalizma u Hrvatsku negativno su se odrazila na hrvatsko selo. U isto vrijeme, poticao se razvoj drugih, nehrvatskih dijelova države. Najbolji su primjeri za to svođenje Hrvatske na „kolonijalnu razinu“, kako bi se jačao razvoj Austrije i Češke (pod dominacijom Habsburgovaca) te kasnije određeno zanemarivanje daljnjeg razvoja Hrvatske i hrvatskih krajeva, kako bi se razvijala Srbija (pod dominacijom Karađorđevića). Samim time, pobjeda kapitalizma nad ostalim načinima proizvodnje i razvoja, u Hrvatskoj je kasnila za mnogim drugim krajevima Europe.

⁶⁹⁸ Isto, str. 72.

⁶⁹⁹ Isto, str. 91-105.

⁷⁰⁰ Isto, str. 98.

Kada se kapitalizam pojavio na hrvatskom selu, njegov je razvoj bio spor jer su se seljaci teško prilagođavali novim okolnostima. Većina ih je bila neobrazovana i već je od prije živjela izrazito teško. U uvjetima u kojima su glavna briga bili glad i žeđ te kako preživjeti (posebno u pasivnim krajevima) seljaci su teško mogli razmišljati o ekonomskoj isplativosti nekih svojih postupaka ili o složenijem ekonomskom planiranju svoje budućnosti. Bićanićev je stav da bi zadruge i spajanje seljaka iz pasivnih i aktivnih krajeva doprinijelo boljem životu svih hrvatskih seljaka. U njegovim djelima vidljiva je izrazita antikapitalistička orijentacija, prvenstveno zbog razmišljanja da se unutar kapitalističkog sustava seljake izrazito iskorištava (eksploatira) te zbog toga što unutar takvog sustava seljaci teško i sporo popravljaju način i uvjete života. Tako nasuprot kapitalizmu rješenje vidi u seljačkoj autarkiji. Osim svega navedenog, Bićanić u djelima piše i o rodnim temama pa tako ističe razlike koje su postojale između muškog i ženskog rada te općenito položaja u društvu.

Bićanićeva su djela važna zato što nam vrlo detaljno i interdisciplinarno gledano svjedoče o kapitalizmu na hrvatskom selu kroz povijest. Također, pružaju nam uvid i u autorovu intelektualnu misao pa čak i političku misao, jer Bićanić uz svoje ideje nudi i njihovu konkretnu primjenu u praksi, kako bi se riješio težak egzistencijalni položaj hrvatskih ljudi na selu.

IZVORI

- BIĆANIĆ, Rudolf, *Kako živi narod*, Tisak „Tipografija” D. D., Zagreb, 1936.
- BIĆANIĆ, Rudolf, *Doba manufakture u Hrvatskoj i Slavoniji 1750-1860*, Izdavački zavod Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1951.
- BIĆANIĆ, Rudolf, *Počeci kapitalizma u Hrvatskoj ekonomici i politici*, Školska knjiga, Zagreb, 1952.
- BIĆANIĆ, Rudolf, *Ekonomska podloga hrvatskog pitanja*, Dom i svijet te Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2004.

LITERATURA

- KARAULA, Željko, *Rudolf Bićanić: intelektualac, ideolog, antifašist, ekonomist – Prilozi za biografiju*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Zavod za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru, Zagreb – Bjelovar, 2018.
- KOSHIMURA, Isao, *Analiza socioekonomskih djela Rudolfa Bićanića iz perspektive globalne povijesti*, *Zbornik Janković*, 2021., br. 5-6, str. 304-328.
- MEDVED, Mladen, *Between Nation-State and the World-System: Rudolf Bićanić on the Transition to Capitalism in Croatia*, *Zbornik Drage Roksandića*, FF press, Zagreb, 2019., str. 1021-1037.
- ŠUTE, Ivica, *Slogom Slobodi! Gospodarska sloga 1935.-1941.*, Srednja Europa, Zagreb, 2010.

SUMMARY

THE ECONOMIC AND POLITICAL THOUGHT OF RUDOLF BIČANIĆ IN THE CONTEXT OF THE DEVELOPMENT OF CAPITALISM AND THE PRESENCE OF CAPITALISM IN THE CROATIAN COUNTRYSIDE

Abstract: Rudolf Bičanić is one of the greatest Croatian intellectuals in the 20th century. He was an economist, lawyer, sociologist and politician, and in this paper Bičanić's view on the development of capitalism and its presence in the Croatian countryside until the Second World War is discussed. Bičanić does not synthesize his view of capitalism in one book, but does so through several books. Therefore, the goal of this paper is to try to synthesize Bičanić's thought on capitalism „in one place“ based on his books. The paper also answers the question of whether Bičanić was a capitalist or an anti-capitalist system and whether he proposed solutions to improve the lives of peasants within the capitalist system. Bičanić's books that were analyzed for the purpose of this work are: *Počeci kapitalizma u Hrvatskoj ekonomici i politici* and *Doba manufakture u Hrvatskoj i Slavoniji 1750-1860* in order to show his position on the development of capitalism in the Croatian countryside during the rule of the Habsburg family, and *Kako živi narod* and *Ekonomska podloga hrvatskog pitanja* in order to show the presence of capitalism in the Croatian countryside and its consequences during the rule of the Karadžević family.

Keywords: Rudolf Bičanić, capitalism, economic history, countryside, peasants, HSS